

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

NYOLCVANKETTEDIK ÉVFOLYAM
2. SZÁM

LXXXII. (2011) 2. SZÁM

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

Archival Publications

Revue des Archives

A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR KÖZLEMÉNYEI

Journal of the National Archives of Hungary

Revue des Archives Nationales de Hongrie

NYOLCVANKETTEDIK ÉVFOLYAM 2. SZÁM

Főszerkesztő
MIKÓ ZSUZSANNA

Szerkesztő
KOLLEGA TARSOly ISTVÁN

Székhely (postacím): 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. (1250 Budapest, Pf. 3.)

A KÖTET SZERZŐI:

BALATON PETRA egyetemi adjunktus (KRE), GECSENYI LAJOS történész (MTA TTI), KLINGHAMMER ISTVÁN akadémikus, egyetemi tanár (ELTE TTK), KOVÁCS ELEONÓRA főlevéltáros (SZVL), KÖRMENDI TAMÁS történész (ELTE BTK), H. NÉMETH ISTVÁN főosztályvezető (MOL), PÁLFFY GÉZA osztályvezető (MTA TTI), REISZ T. CSABA főlevéltáros (MOL), SZIRTES ZSÓFIA levéltáros (MOL)

ELTE BTK = Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, ELTE TTK = Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, KRE = Károli Gáspár Református Egyetem, MOL = Magyar Országos Levéltár (Bp.), MTA TTI = Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete (Bp.), SZVL = Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

Kiadványinformációk

Kiadványtulajdonos: A Magyar Országos Levéltár (1923–1946, 1968–), közben a Levéltárak Országos Központja (1954–1967).

Első évfolyam: 1923

Megjelenés: Évi 4 füzet két kötetben (1923, 1929–1933), egy kötetben (1924–1928, 1934–1935); évi egy kötet (1936–1939, 1946, 1954–1961, 1983, 1987, 1990–2003, 2008–), összevont évfolyamok (1940/1941, 1942/1945, 1973/1974, 1977/1978, 1980/1981); évi 2 szám (1962–1972, 1975–1976, 1979, 1982, 1984–1986, 1988–1989, 2004–2007)

A megjelenés szünetelt 1947–1953 között.

Rövidítés: A hivatkozásokban az LK rövidítés ajánlott.

Publikációs kör: Az LK az egész magyar levéltárügy közlönye, célja a levéltári irodalom teljességének művelése, a levéltár munkatársai és a külső kollégák publikációs tevékenységének elősegítése. Az LK publikációs köre: a levéltártan, az iratanyaggal foglalkozó történeti segédtudományok, levéltár-ismertetés, levéltártörténet, forrásközlés, történeti statisztika, hivataltörténet.

Rovatok: értekezések (tanulmányok, közlemények), forrásközlések, ismertetések irodalom, krónika, folyóiratszemle, beszámoló bibliográfia.

Mutató: Levéltári Közlemények. Mutató 1923–1993. Összeáll.: SZABÓ ANIKÓ. Bp., 1995; Levéltári Közlemények. Mutató 1994–2004. Összeáll.: SZABÓ ANIKÓ. Bp., 2005.

Kiadó: 1954–1995 között az Akadémiai Kiadó, korábban és utóbb a Magyar Országos Levéltár.

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A közlésre benyújtott kéziratok és a jegyzetelés szabályait az LK külön jegyzékben rögzítette, azok betartását kérjük. A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. Az LK másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizetés, korábbi számok: A kiadvány előfizethető és a korábbi kötetek korlátozott számban megvásárolhatók a Magyar Országos Levéltár Gondnokságán (1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. Telefon: 225-2856) 10⁰⁰–12³⁰ között, munkanapon.

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

NYOLCVANKETTEDIK ÉVFOLYAM
2. SZÁM

archívum
Magyar Országos Levéltár

Budapest, 2011

Megjelenik a

nka

Nemzeti Kulturális Alap

támogatásával

HU ISSN 0024–1512

A kiadásért felelős a Magyar Országos Levéltár főigazgatója

Nyomdai előkészítés: AbiPrint Kft.

A nyomdai munkálatokat a Prime Rate Kft. végezte

Felelős vezető: dr. Tomcsányi Péter

Megjelent 16 (B/5) ív terjedelemben

H. NÉMETH ISTVÁN

A BEZÁRKÓZÓ POLGÁROKTÓL A FELJELENTŐKIG. ÁLLAMI VÁROSPOLITIKA – SZÉTHULLÓ RENDI VÁROS?¹

FROM INTROVERTED CITIZENS TO DENUNCIATORS. STATE URBAN POLICY – DISINTEGRATING ROYAL TOWNS? Absolutist urban policy was introduced in the Kingdom of Hungary relatively late compared to Western Europe, at the end of the seventeenth century. As part of this process, the state exerted an increasing control over the free royal towns. This control concerned partly the confessional composition of urban leadership, but an even more direct aim was to lay hands on the towns' resources and secure all possible incomes, including taxation. In this situation the commissioners sent out by the Chamber needed specific information on which they could base their resolutions. This information could be obtained first and foremost from Chamber officials (customs officials, postmasters) who were stationed in particular towns, as well as from local representatives of the Catholic Church, the parish priests or the monks. Among the employees of the towns, the commissioners could rely mainly on the notaries. Another new phenomenon of this period was that locals could submit petitions or accusations directly to the representatives of the state, a practice which also proved useful for the commissioners in collecting information.

Az abszolutista várospolitikai általános tendenciái és kiváltó okai:

A 17. század utolsó harmada a magyarországi várospolitikai fordulópontját jelenti. 1672-től a városok feletti uralkodói/állami ellenőrzés ekkor kezd megvalósulni, és ez az európai, közelebbről a Habsburg Birodalomban bekövetkezett jelenségektől egyáltalán nem állt távol. Sőt: a magyarországi szabad királyi városok betagozódása az ekkoriban létrejövő abszolutista jellegű igazgatásba még megkésettnek is mondható. Európa fejlett államaiban a városok politikai befolyása ugyanis épp oly csekély volt, mint a Magyar Királyságban. A rendi gyűléseken részvételi jogokkal bírtak, de a politikai döntésekbe komoly beleszólásuk nem volt. Egyedüli kivételnek a hollandiai városok tekinthetők, amelyek gazdasági erejüket a parlamenten belül is érvényesítették. A nyugat-európai városok politikai befolyásának valódi fokmérője nem is a negyedik rend parlamenti befolyása volt, hanem a városok vállalkozó polgárainak gazdasági ereje. A Német-római Birodalom tartományi városai kapcsán a szakirodalom a 17. századot tekintve kifejezetten azok állami bürokratizálásáról, a városok állami közigazgatásba való betagozódásáról, kissé szélsőségesen fogalmazva, a városok „államosításáról”

¹ A kutatás a Habsburg Történeti Intézet, valamint az OTKA (K 68914, K 83731) támogatásával valósult meg.

Levéltári Közlemények, 82. (2011) 2:124–145.

beszél.² A Francia Királyság városaiban hasonló jelenségekre figyelhetünk fel, hiszen a 17. századra a városi vezetőket már leginkább az államigazgatás résztvevőiként és nem a városok szabadon választott tisztségviselőiként jelentek meg.³

Ha közelebbről szemléljük meg a városok irányítását és ellenőrzését az osztrák tartományokban, már a 16. században fellelhetők azok a jelek, amelyek a magyarországi városok esetében jó egy évszázaddal később megtalálhatunk. Az osztrák városok esetében a 15. századtól megtalálhatjuk azokat a királyi biztosokat, akiket a magyar városokban csak 1672-t követően. Ekkor még csak az uralkodó herceg/főherceg képviselőjében jelentek meg, és az évente megtartott városi tisztújítás után vették ki az új városi vezetés hűségesküjét. Az eskübiztosok (Eidkommissar) szerepe a 16–17. század fordulóján rövid időre megváltozott, és választóbiztosokként (Wahlkommissar) döntően határozták meg a városi vezetés összetételét, ekkor még főként arra koncentrálnak, hogy a katolikusok kerüljenek a testületeken belül többségbe. Bécs esetében már az 1526. évi városi rendtartás meghatározta a városi tisztségviselők helyét. Egyértelműen az uralkodó, illetve az alsó-ausztriai kormányzat döntésétől függött a polgármester személye (a bíró ekkor már régen a kormányzat kinevezett hivatalnok), valamint a belső tanács összetétele. A Bécsre érvényes szabályozás, valamint annak 1564-ben történő megerősítése az osztrák tartományok városaiban csak részlegesen és később érvényesült. II. Ferdinánd uralkodása hozta meg a változást a többi osztrák városban, mivel 1628–1629-től kezdődően a többi osztrák tartományban is általánossá vált a választóbiztosok jelenléte és tevékenysége.⁴

A választási biztos elsődleges feladata általában a választás lefolytatása volt, de az összes városi tisztséget is felügyelnie kellett. Emellett az éves tisztújítás alkalmával, még a választást megelőzően ellenőriznie kellett a városi tisztségviselők számadásait, valamint a város általános állapotát is meg kellett ismernie az alábbi területeken: vallási viszonyok, az egyházak és a templom állapota, a városi ispotály és annak birtokainak állapota, a városi polgárság általában, hány személy foglal helyet a belső és a külső tanácsban, és milyen egyéb hivatalok vannak, mennyi templom és lelkész van a városban, és azoknak milyen birtokaik vannak, milyen a lelkigondozás állapota és milyen panaszok, sérelmek vannak a plébánossal szemben, milyen állapotban vannak a házak, milyen állapotban vannak a város falai és erődítései, az adózás hogyan történik, az adószedés állapota milyen, az árvák vagyonát hogyan kezelik, illetve egyéb speciális, évente változó kérdések.⁵

² A városok „államosításáról”: BLASCHKE, 1991. 139–140; HUBATSCH, 1983.

³ Összefoglalóan lásd: NÉMETH, 2004. 1. köt. 45–70., ill. TILLY, 1994; COWAN, 1998; POHL, 1999; SLACK, 1978; FRIEDRICH, 2000; NASH, 1973; COURT, 1972; HART, 1994; CHÉDEVILLE, 1980; CHARTIER, 1981; CHEVALIER, 1982; BARNAVI, 1978; MOUSNIER, 1974; OREST, 1973; CHITTOLINI, 1988; CHITTOLINI, 1994; BRUNNER, 1963; BRADY, 1985; HEUVEL, 1991; ENNEN, 1981; BLICKLE, 1998. Legújabb: SCHLÖGL, 2004.

⁴ Az osztrák várospolitikai alakulásáról összefoglalóan lásd: NÉMETH, 2008c, ill. BRUNNER, 1955; BRUNNER, 1963; GUTKAS, 1965; VOLTELINI, 1929–30; DEMELIUS, 1953; GRÖSSING, 1968; BALTZAREK, 1974; SCHÖNFELLNER, 1985; SCHEUTZ, 2006a; SCHEUTZ, 2006b.

⁵ TROLL, 1965. 62–68.

Nem véletlen és öncélú az osztrák (jelen esetben egy 17. század közepéről származó Bruck an der Leith tisztújítását ellenőrző biztos utasításából származó) példa részletes ismertetése, hiszen 1672, de még inkább 1690 után szinte szó szerint azonos utasítással küldték ki azokat a kamarai biztosokat, akik minden évben megjelentek a magyarországi szabad királyi városok tisztújításain.⁶ A kora újkori magyar várospolitikai történetében nem volt egyedülálló ez a tény. 1603-ban és 1613-ban szintúgy jártak kamarai biztosok a magyarországi városokban lényegében hasonló utasításokkal és vizsgálati szempontokkal,⁷ jelen esetben azonban (addig példátlan módon) arra is utasítást kaptak, hogy a városi testületek és fő tisztviselők (bíró, polgármester, jegyző) összetételét és személyét is a bécsi udvar szempontjai szerint befolyásolják. Az egy állam–egy vallás alapelvét alkalmazva olyan tisztviselőket kellett hatalomra juttatniuk, akik katolikusok, valamint tisztességes, jó képzettségű emberek.⁸

Az osztrák mintából megismert információk elsősorban a város jobb gazdálkodását segítették volna, és hasonló célok vezették a bécsi udvart (leszámítva az egyfelekezeti kialakítását) a jól képzett, szakszerű városi tisztviselők kiválasztásában is.⁹ A városi gazdálkodás hatékonyabbá tételét egyszerű elvek indokolták: a városok (nem tévedés) több évtizedes adóhátralékokat halmoztak fel, amelyek a 17. század végére városonként meghaladták a 10 000 magyar forintot, a 18. század legelejére pedig azt megduplázták, sőt előfordult, hogy megtriplázták. Nagyszombat 1662-ben mintegy 7000 forintos adóssága 1702-re 27 000 forintra emelkedett, Kassa adósságai pedig 70 év alatt többszörösére emelkedtek. 1672-ben 18 000 forintról 1752-re közel 51 000 forintra.¹⁰ A városok adófizető-képessége a korábbiakhoz képest a töredékére esett vissza. A magyarországi városok adófizetési képességeit jól mutatják be Nagyszombat 1605-től vezetett ún. adóhátralékönyvei.¹¹ Nagyszombat a 16–17. században a magyarországi élőállat-kereskedelem egyik legfontosabb központja volt, a királyi területek kereskedői itt vásárolták meg a hódoltságiaktól a felhajtott élőállatot.¹² Az 1636. évi kötet szerint ekkor 9728,58 m.fl. be nem hajtott adóösszeget számolhatott a város. A város polgárai az első négy évben e hátralékok 70%-áról 25%-ára csökkentették az összeget, majd a be nem hajtott adók aránya 20%-nál állandósult. Ez az arány sem mutat túl jó értékeket, de az 1660. és 1676. évi hátralékok befizetésének ütemével összehasonlítva kiderül, hogy nem ez az időszak volt a mélypont a város adófizetési moráljának

⁶ ÖStA HKA HFU RN 360. 1693. dec. fol. 365–372. 1690. dec. 15., AMBr, Spisovy material Lad. 35. Nr. 143/k. Bécs, 1691. márc. 15., ŠtABB, pob. BB, MMBB, Spisy Fasc. 280. No. 93. Bécs, 1690. dec. 15.

⁷ NÉMETH, 2004. 1. köt. 480–495.; FELHÓ, 1946.

⁸ NÉMETH, 2004. 1. köt. 519–528; NÉMETH, 2003; NÉMETH, 2007. Az „egy állam–egy vallás” abszolutista alapelvéről: HINRICHS, 1996. Vö.: ASCH, 1996; VIERHAUS, 1988; VIERHAUS, 1990 15–38; DUCHHARDT, 1994.

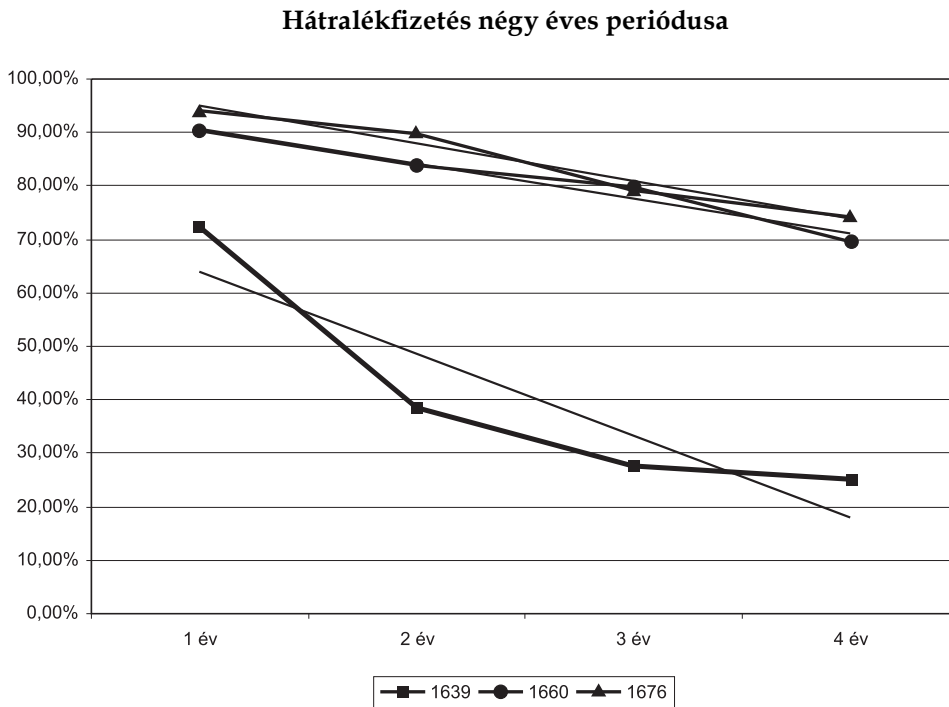
⁹ Vö. újabban: HART, 1996 344–347, ill. Frigyes Vilmos választófejedelem kapcsán: ARNDT, 1996, különösen 270–271.

¹⁰ Kassa: MOL E 210 (Misc.) Civitatensia 15. t. 9. sz. Pozsony, 1672. jún. 28., ÖStA HKA Civitatensia RN 3 1756. jan. 5.

¹¹ ŠtABr, pob. Tr, MMTr, Daňe a poplatky IIIb/71., IIIId/598–600.

¹² KAZIMÍR, 1980.; GECSÉNYI, 1993; SZAKÁLY, 1971.

1. ábra

tekintetében. E két utóbbi kimutatás szerint ugyanis az első évben mindössze a hátralékok egytizedét vagy még annyit sem tudtak behajtani, és nyolc év elteltével sem sikerült ezt az arányt a fennmaradt összeg fele alá csökkenteni. Az eltérés különösen akkor feltűnő, ha a hátralékok visszafizetésének első négy évét vizsgáljuk. A két korszak trendjeit vizsgálva az 1636. évi törlesztések üteme jóval meredekebb, mint az 1660. és 1676. évié (1. ábra).

A 17–18. század fordulójának nehézségei is jól megmutatkoznak Nagyszombat adóelszámolásaiban.¹³ Jóllehet, az 1695-től kezdődő időszakot eleinte a szokatlanul magas adóterhek jellemezték, ám 1711-re ezek a terhek a korábban megszokott mértékre (4000 fl. körül) csökkentek, ennek ellenére az adóhátralékok aránya szokatlanul magasra szökött, volt olyan év, amikor a 90%-ot is meghaladta, átlaga pedig több mint 40% volt. Az adatokból kiszámolt trend szerint a város átlagos eladósodása e szűk két évtized alatt 25%-ról 60% felé nőtt, ami egyértelműen alátámasztja a városokról készült narratív források tudósításait (2. ábra).

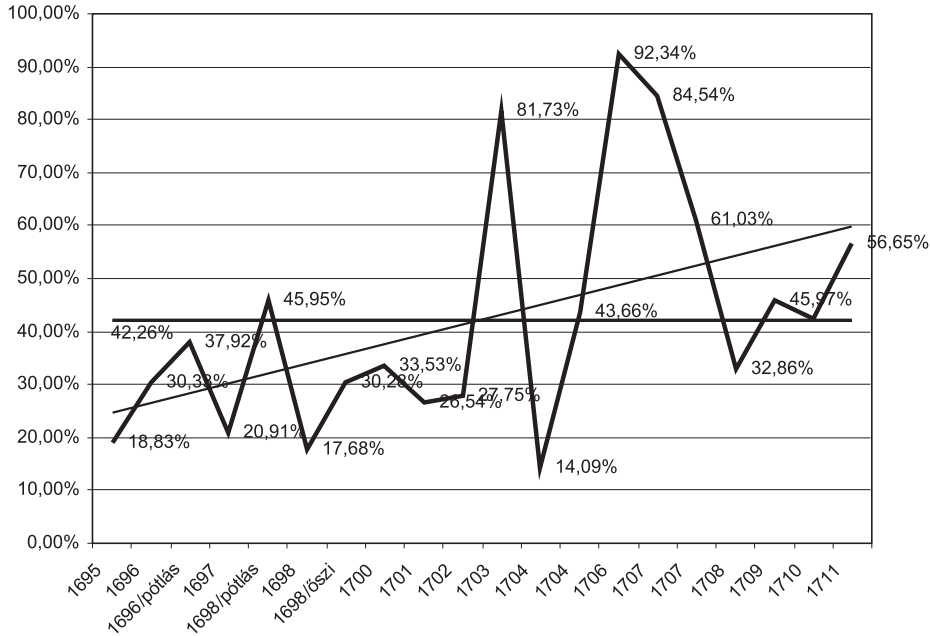
Az „állam” behatolása a városi igazgatásba tehát érthető, egyben a Nyugat-Európában lezajlott párhuzamos folyamatok eredményeként következett be.¹⁴

¹³ AMTr Daňe a poplatky IIIb/98–99., 101–107., 109–111., 113–114., 116–118., 120.

¹⁴ NÉMETH, 2008a; NÉMETH, 2008b.

2. ábra

Hátralék 1695–1711

A rendi város (hiszen ha rendi polgárság létezik ez a terminus is jogosnak tetszik) felbomlásának folyamata azonban nem lett volna eredményes, ha a módszerek csupán a városi vezető testületekre és nem a városi polgárságot alkotó egyénekre hatnak. Két olyan területet mutatunk be röviden, ahol ez megtörténhetett. Ahhoz ugyanis, hogy az ismertetett utasításnak a kamarai biztosok eleget tehessenek, rengeteg olyan információt kellett szerezniük az egyes városokról, amellyel önmaguk nem rendelkeztek, és rövid látogatásuk idején sem szerezhettek meg csupán a tanácstól. Helyi informátoroktól kellett tehát ezeket az ismereteket megszerezniük, ha a tanács által elkövetett visszaélésekről, a tisztviselők képességeiről akartak elegendő adathoz jutni. Ezen túl megpróbáljuk bemutatni a tisztviselők kiválasztásának új módszerén keresztül, hogyan helyezték az egyes városi tisztviselőket az állam szolgálatába, ezzel együtt hogyan „államosították” a városi hivatalokat és a városi igazgatást az egyénen keresztül a Magyar Királyságban a 17–18. század fordulóján.

Királyi hivatalnok a városban: elutasítás majd együttműködés

A 17. század elején (1603) lefolytatott, már idézett két vizsgálat idején a városok részéről egyértelmű elutasítás volt megfigyelhető. Kassán annyira negligálták

a megérkező királyi biztosokat, hogy a város vezetését egyszerűen nem tudták megtalálni, mivel azok (állítólag) hegyaljai szőlők szüretelését ellenőrizték.¹⁵ A század utolsó harmadától évente megérkező kamarai biztosokkal ezt természetesen nem tehették meg, hiszen ebben az esetben már a városi vezetés saját politikai helyének megőrzéséről volt szó. Az információk megszerzése a biztosok számára elsőrendű feladat volt, amelyet a nekik kiadott utasítás kifejezetten előírt.¹⁶ Igaz, az instrukciók indoklása szerint erre azért volt szükség, hogy a szenátus és a külső tanács közötti ellentéteket megszüntessék, és a városokban béke honoljon.¹⁷ A biztosok információforrásait vizsgálva kiválasztottunk egy több mint 70 tisztújítási jelentést tartalmazó forráscsoportot, ami az alsó-magyarországi városok döntően 1690 és 1699 közötti tisztújításairól készült.¹⁸ A korszak önmagában jelzi, hogy a városi biztosok tevékenységének kezdeti időszakáról van szó, hiszen a biztosok számára csak 1690-ben adtak ki egységes utasításokat. A városok bezárkózása még érzékelhető, hiszen a több mint 70 jelentésből mindössze 45-ből derül ki, hogy a biztos információi városi vagy városban lakó embertől, illetve csoporttól származnak. A legtöbb esetben a szokásos módon szerzett adatokat a városról: a tanácsot kérdezte meg, akik kötelesek voltak válaszolni neki, de persze saját magukat nem feketítették be a kamara emberénél. A biztos maga nézte át a városi jegyzőkönyveket, ügyvitelt és (legfőképpen) a számadáskönyveket. A fennmaradó 45 esetben nem a hagyományos módon kapott adatokat.

A legmegbízhatóbb információforrás a helyi egyház képviselői voltak. A vizsgált tisztújítások több mint felében, 24 esetben ők jelentették az egyik legfontosabb információforrást, amin nem csodálkozhatunk, hiszen a biztos feladatai közé tartozott a város katolikus többségű vezetésének kialakítása.¹⁹ Az egyháziak közül az egyik legmegbízhatóbb információforrás a helyi plébános volt, aki mindent tudott híveiről, de még többet azokról, akik nem tartoztak saját nyájába. Kismarton esetében egy valóban tevékeny pappal találkozhatunk, aki a szinte teljesen katolikus város tisztújításán és a város ügyei felmérésének minden pillanatában a biztos rendelkezésére állt. Ez a „minden lében kanál” plébános ugyanis

¹⁵ NÉMETH, 2004 1. köt. 486., ÖStA HKA HFU RN 81. 1603. nov. fol. 49–52.; AMK SCHW. Nr. 14483. Kassa, 1720. jún. 14., MOL, E 249. 1603. Nr. 78. Bécs, 1603. okt. 13. Ugyanerről: Nr. 91. Bécs, 1603. nov. r. 7. A városokhoz intézett parancs 1603. nov. 3-ai dátummal keltezett. Nr. 119. 1603. dec. 18. A Szepesi Kamara jelentése: HKA HFU RN 81. 1603. nov. fol. 49–52. A kamarai tanácsosok felszólítására a többi szabad királyi város sem volt hajlandó kiadni számadásait.

¹⁶ MOL, E 136. Irregestrata 12. t. 1695. ápr. 18. Lásd erre jó példaként Johann Franck kamarai tanácsos jelentését Modor tisztújításáról. MOL, E 34. pag. 14–25. Modor, 1691. jan. 5.

¹⁷ ŠtABB, pob. BB, MMBB, Spisy Fasc. 286. No. 41., Fasc. 261. No. 74., AMK SCHW. Nr. 9277., 9332., 9405., 9475., 11008.

¹⁸ MOL, E 34.

¹⁹ Az egyház és a szerzetesrendeknek a felső-magyarországi rekatolizációban betöltött szerepéről lásd: MIHALIK, 2010. 294–318.

még a városfalak szemlélénél is jelen volt.²⁰ A következő legtöbbet szereplő egyházi testület a helyi rendházat tartó szerzetesrendek voltak, közülük is (meglepő módon) nem a jezsuitákat látjuk előtérben, hanem új szerzetesrendként a piaristákat. Szentgyörgy és Breznóbánya esetében ők tekinthetők a biztos elsődleges és állandó hírforrásainak. A jezsuitákkal ugyanis csupán Selmechányán találkozunk hasonló szerepben, míg Nagyszombatban az érsekség révén két kanonok tájékoztatta a biztost a város állapotáról.²¹

A városi tisztviselők nem sokkal maradtak el az egyháztól. Ez részben érthető, hiszen ők tudtak a legtöbbet a városok belső viszonyairól, de velük kapcsolatban érdekes összetételről beszélhetünk. A legtöbbet szereplő városi alkalmazott a jegyző volt. A jegyző ugyanis minden esetben részt vett a belső tanács ülésein, ő vezette a jegyzőkönyvet és minden hivatali ügybe betekintést nyert.²² Nem véletlen, hogy a városvezetés összetételénél ez a hivatal jelentős szerepet játszott, ide próbálták a legmegbízhatóbb katolikusokat kineveztetni.²³ A 17. század elején az osztrák városokban hasonló tendenciákkal szembesülhetünk. Ekkor a Landesregierung elsődleges célja volt, hogy az uralkodóhoz hűséges, katolikus jegyző kerüljön a városi adminisztrációba.²⁴ A másik legfontosabb belső informátor a szószóló volt, aki a külső tanáccsal a háttérben igyekezett magának és a külső tanácsnak még nagyobb beleszólást elnyerni. A külső tanács tehát ebben az időszakban került a kormányzat látókörébe, mint olyan testület, mint amin keresztül a felső vezetés ellenőrizhetővé és kijátszhatóvá tehető.²⁵ A 21 esetből 13 esetben ők álltak ugyanis a biztos azon értesülései mögött, amikor a tanácsosok visszaéléseiről és a város rossz gazdálkodásáról kaphatunk információkat.²⁶ A többi esetben a szokásos belső hatalmi harc jegyei figyelhetők meg: a jegyző fizetésére és állására pályázó aljegyző jelenik meg Breznóbánya esetében, Sopronban pedig a korábbi katolikus polgármester elemzi a város rossz vezetését és a bajok okozóit.²⁷ A biztosok nem minden esetben említik meg a hírforrást, jóllehet ez a hír hozói számára

²⁰ A következő városokban volt jelentős szerepe a helyi plébánosnak: Kismarton (MOL, E 34. pag. 26–34., 391.), Ruszt (uo. pag. 286., 295.; 381., 534.), Selmechánya, Körnöcbánya (uo. pag. 569.), Szakolca, Modor (uo. pag. 17.), Trencsén (uo. pag. 588.). A kismartoni plébános készségességéről: uo. pag. 113.

²¹ Piaristák: Szentgyörgy (MOL, E 34. pag. 574.), Breznóbánya (uo. pag. 83.); bencések: Modor (uo. pag. 22–24.); jezsuiták: Selmechánya (uo. pag. 1.) A nagyszombati kanonokokról: uo. pag. 598–599.

²² A jegyző a következő városokban játszott fontos informátori szerepet: Nagyszombat, Sopron (MOL, E 34. pag. 100., 230., 242., 271.), Ruszt (uo. pag. 383.), Breznóbánya (uo. pag. 12., 422., 509.) Kőszeg (uo. pag. 119.).

²³ MOL, E 23. 1673. márc. 4., 1674. ápr. 22., 1674. december 29., ŠtAlE, MMLe X/36/2., ŠtABB, pob. BB, MMBB, Spisy Fasc. 286. No. 38. Ruszt esetében az erősen evangélikusellenes Joseph Braunmiller, illetve Breznóbánya esetében Fabiáni Mihály jegyzővé történő kinevezésére lásd: MOL, E 34. pag. 383., 422., 509. Vö.: KÁLLAY, 1966. 294–295.

²⁴ HAGENER, 2004. 355–357.; GUTKAS, 1965; HÜBL, 1966. 22.

²⁵ TICHELMANN, 2001. 50–54.; GERTEIS, 1986. 73–80.; TIRNITZ, 1971. 75.

²⁶ Kismarton (MOL, E 34. pag. 481–482.), Nagyszombat (uo. pag. 604–624.), Sopron (uo. pag. 232–234., 247–249.), Ruszt (uo. pag. 289–291.), Szentgyörgy (uo. pag. 47.), Pozsony (uo. pag. 503.)

²⁷ MOL, E 34. pag. 97., 425.

akár előnyökkel is járhatott volna számukra. 12 esetben ugyanis mint közinformáció („mondják”, „azt hallottam a városban” stb.) jelenik meg az információ forrása. A felekezeti hovatartozás ez esetben sem jelentett nagy törésvonalat, mivel a 21 városi alkalmazott esetében csak nyolcra tudjuk biztosan, hogy katolikusok voltak. A helyi kamarai alkalmazottakkal sem találkozunk nyíltan, jöllehet az ő szerepük sokkal fontosabb lehetett — hiszen maguk a kiküldött biztosok jó része is a harmincadosok közül került ki —, mivel mindössze hat esetben mutatható ki jelenlétük, közülük a legtöbben természetesen a helyi harmincados.²⁸ Olyan személylyel, aki kifejezetten evangélikusként jelenne meg a forrásokban, és a biztos forrásai közé sorolhatnánk, nem találkoztunk.

A városi tisztújításokról szóló jelentések közül a kismartoni kifejezetten bőbeszédűnek mondható a tekintetben, hogy is történt valójában a helyszínen az egyes tisztségek elosztása. A Kismartonban kamarai biztosként megjelenő Bernard Venier kamarai tanácsos maga elé hívatta a szószlót, és először magánbeszélgetés során kikérdezte a város viszonyairól. Komáromi szószló roppant készségesnek bizonyult és részletesen beszámolt arról, hogy szerinte a város bajainak legnagyobb okozójának a bíró helyettese tekinthető. Miután a szószlónak egyik ellenlábását sikerült befeketítenie, hamar el kellett búcsúzniuk egymástól, de Komáromi ígéretet tett, hogy a biztost a tisztújításkor mindenben segíteni fogja. Ezt követően Venier Paul Leutgeb szentmártoni harmincadoshoz fordult információért. Beszélgetésük során megállapodtak abban, hogy a harmincadost városbíróként fogják felterjeszteni, harmincadosi tisztben pedig Leutgeb 28 éves fia fogja követni. A választás a terveknek megfelelően zajlott le, és Leutgeb harmincadost 44 szavazattal megválasztották.²⁹

A 17. század végén figyelhetünk fel arra, hogy a biztosok a tisztújítás megkezdése előtt vagy azt követően nyilvánosan kihirdették, hogy a városlakók beadványokat és kérvényeket nyújthatnak be hozzá.³⁰ Ettől kezdve a biztos — vagyis az állam/uralkodó személyes képviselője — és a városok polgárai/lakói között közvetlen kapcsolat jött létre.³¹ A városlakóktól megkapott beadványok általában a városi vezetők rossz elszámolásairól és visszaéléseiről számoltak be, főként az olyan tisztségekben (mint az ispotálytisz), amelyek a város birtokai-val közvetlen kapcsolatban voltak. A város birtokain gazdálkodó, általában nem választott, hanem kijelölt tisztviselők ellen már korábban is sokszor szerepelt a község vagy a választott község által beadott panaszokban. Ebben az esetben azonban már közvetlen olyan hatalomhoz kerültek ezek a panaszok, amely erre hivatkozva azonnal intézkedhetett, vizsgálatot indíthatott a kifogásolt városvezetők ellen, vagy ha a panaszok a választást megelőzően érkeztek be hozzá, akár

²⁸ Pozsony (MOL, E 34. pag. 506.), Selmezbánya (uo. pag. 443.), Kismarton (uo. pag. 482.), Körmöcbánya (uo. pag. 568–569.), Trencsén (uo. pag. 588.)

²⁹ MOL, E 34. pag. 481–482.

³⁰ MOL, E 34. pag. 317., 331., E 41. 1691. Nr. 136–137.

³¹ Lásd erre: BLICKLE, 1997; VOOS, 2001; SCHENNACH, 2003; SCHUNKA, 2006; WÜRGLER, 2005; NUBOLA-WÜRGLER, 2002; NUBOLA-WÜRGLER, 2004; NUBOLA-WÜRGLER, 2005; NUBOLA-WÜRGLER, 2006.

döntően is befolyásolhatta a tisztújítás kimenetelét. A biztosok e ténykedése valóban eredménnyel is járt, és a 18. század első évtizedétől kezdve egyre-másra került sor különböző városok kamarai felülvizsgálatára és a vezetők ellenőrzésére, esetleges elítélésükre.³² Ezzel a kamara a városok belpolitikájába, igazgatásába és pénzügyeibe közvetlenül kezdett beleszólni és irányítani, így a városok teljes igazgatási önállósága megszűnt.

Az 1709. év során Nagyszombatban lefolytatott vizsgálat alkalmával e tekintetben már új, fentebb jelzett elemekkel találkozhatunk. A biztos a nagyszombati tisztújítást követően meglehetősen sok tanút (28 főt) hallgatott ki az 1708. évi szabálytalan tisztújítással kapcsolatban. A tanúk meglehetősen szószátyáran, meglehetősen részletességgel írták le a történeteket és panaszkodtak a város vezetésére.³³ Ez a folyamat a század első harmadában már alapvető jelenséggé vált. A 18. század új igazgatási irányzatának alapelveit figyelhetjük meg a városigazgatás terén is a század első harmadának vége felé. A 18. század nagy igazgatási reformjának időszakában a Helytartótanács mellett az állandó bizottságok közül a legmaradandóbbat, a városi bizottságot hozták létre 1733-ban.³⁴ A bizottság munkáját a korábban bekért városi tisztújítási jegyzőkönyvek is segítették, de különösen az a felmérés, amiben a szabad királyi városok közjogi, gazdasági és pénzügyi helyzetét kívánták számba venni. A felmérés lényegében azokon az alapelveken nyugodott, amelyek a 17. század végétől, de különösen az 1690-ben a városi tisztújítások alkalmával a városokba érkező kamarai biztosoknak kiadott egységes utasításban már szabályoztak. A cél itt is a városok súlyos pénzügyi gondjainak rendbetétele volt. Az összes szabad királyi városra kiterjedő vizsgálat az információk megszerzésének szempontjából is fordulópontként jelentkezett. A városi bizottság munkájában részt vevő biztosokhoz tömegesen érkeztek információk. Ez esetben azonban nem csak a hagyományos úton, vagyis a városok vezetésétől, hanem a városi vezetéssel elégedetlenkedők részéről is számtalan feljelentést, denúnciációt csatoltak az Udvari Kamarához eljuttatott vaskos, több mint 200 fóliót meghaladó aktához. A denúnciációk mellett természetesen a korábbi korszakhoz hasonló kérelmek és panasziratok is érkeztek, mint a szatmárnémeti nemesek közösségének felterjesztése, ami leginkább a tisztújításkor szokásos választott község által benyújtott kérelmekre hasonlított, vagy a szatmárnémeti „köznép” által írt kérelem, amelyben a biztos támogatását kéri, hogy az uralkodónál képviselje érdekeiket.

A Jenei Szabó Mihály egykori szatmári szószóló ellen benyújtott, meglehetősen egyszerűen fogalmazott beadvány már teljesen más jellegű, hiszen a névtelen szerző Jenei uram viselt dolgait részletezi, főként azokat, amelyek miatt az 1708. évi tisztújításon járt kamarai biztos megnehezítelte a városra, amikor a város két pártra szakadva esett egymásnak. Hasonlóak azok a (valóban feljelentésnek

³² NAGY, 1957; KOVÁCS, 1940. 30., 43.; NAGY, 1956; TÓTH, 1961; BÓNIS, 1962.

³³ MOL, E 34. pag. 593–732.

³⁴ PAULINYI, 1963.

tekinthető) beadványok, amelyekben mind a belső tanács némely tagjai, mint pedig más szatmári polgárok az egykori szatmári bíró, Csegődi György viselt dolgairól tájékoztatták meglepő részletességgel. A szatmáriak éles nyelve a városi kamarást sem kerülte el, hiszen egy névtelen és igyekvő feljelentő éppen a kuruc idők „becsületes” pénztárnokának, Jakó Mihálynak földjeit jogtalanul bitorló Losonczi István kamarást vette célba, szintén meglehetősen nehéz kézzel fogalmazott levelében. Kollát Dávid már sokkal szorgalmasabbnak tűnik, ugyanis az írása alapján tanult feljelentő már korábban tett számtalan szolgálataira hivatkozik és sajnálkozik, hogy már régóta nem tudott újabb hírekkel szolgálni a kamara képviselőjének.³⁵

Állami hivatalnok vagy városi tisztviselő?

A denunciációk egyik célja vitathatatlanul az lehetett, hogy a feljelentő/információforrás a kamarai biztos jóindulatát elnyerhesse. Ez átvezet arra a területre, ami – véleményem szerint – az egyik legfontosabb állomása annak a folyamatnak, ami a városi igazgatás államivá történő átalakulásához vezetett. Amennyiben ugyanis a kormányzat – a német szakirodalom állítása szerinti értelemben – sikeresen akarta „államosítani” a városi intézményeket, arra volt szükség, hogy a városi vezetés személyeinek kiválasztása teljes egészében tőle függjön, a rendi városok ezen alapvető privilégiumát az állam sajátíthassa ki. A biztos jelenléte és feladata predesztinálta ezt a folyamatot, hiszen ha egy a várostól független hatalom képviselőjeként eredményesen befolyásolhatta a jelöltek személyét, akkor a hatalomra vágyók számára kiváló alkalmat jelentett arra, hogy az áhított posztokat megszerezhessék. Amennyiben pedig a városi hivatalokat megpályázók egyenesen a biztoshoz, sőt, ezen továbbmenve a kamarához és az uralkodóhoz fordulnak, hogy a tanács tagjaivá vagy más városi tisztviselővé váljanak, ezt már egyenesen – a már említett értelemben véve – a városi hivatalok állami/uralkodói kegytől függővé válásaként értelmezhetjük.

A jelenséghez szinte természetszerűen csapódtak már az új rendszer bevezetésének első évtizedeiben a korrupció jelei. 1680-ban Wilhelm Draheim kamarai tanácsos vezetésével vizsgálat indult a szepesi kamarai adminisztráció addigi igazgatója, Franz Konrad Walsegg ellen. A fennmaradt vizsgálati iratok tanúsága szerint a lázadás fészkének számító felső-magyarországi pénzügy igazgatását irányító adminisztrátor hatalmas kísérettel jelent meg a városok tisztújító gyűlésein. Katonák hosszú sora, 2 titkár, kancellisták és jegyzők, valamint más hivatalnokok és szolgák kísérték, amivel a városoknak és falvaiknak nagy károkat okoztak. Ezek az utak általában 3-4 hétig tartottak, ami nagyon megterhelte mind a városokat (akiktől kiemelt élelmezést kívántak meg) és a kamarát is, mivel napidíjat kellett fizetni. Az adminisztrátor saját maga részére gyakorta szedett be

³⁵ HKA HFU RN 664. 1733. március fol. 1367-1513. 1733. márc. 22.

szinte adóként különféle összegeket, különösen a városok tisztújításánál. A városi tanácsokba pedig a Magyar Kamara megkérdezése és jóváhagyása nélkül saját embereit helyezte el, akik egyben kamarai alkalmazottak is voltak. Demeczky Mihály kassai jegyző vallomása szerint Walsegg az udvarhoz hű, jó képességű és képzett emberekkel eltávolította a város éléről, helyettük pedig Kassa élére Kinisy Jánost választatta meg a város legnagyobb kárára bírónak, akitől 100 aranyat fogadott el Wallsegg, amit azután Kinisy a város pénztára felé számolt el. Kapy Gábor Sáros vármegyei küldött értesülései szerint Walsegg a városi tisztségekbe nem érdemük és kvalitásuk, hanem a neki adott pénz alapján választatott embereket, a bártfaiak pedig a tiszteire szintén érdemtelen bíró által kifizetett 50 forintról számoltak be a vizsgáló bizottságnak. A helyi kisebb emberek mellett saját tanácsosai is ellene vallottak. Ludwig Albert Thavonat szerint is Wallsegg köztudottan nem a személyek érdeme szerint választotta meg a városok vezetését, hanem a neki adott pénz alapján. 1696-ban ehhez hasonlóan Szentiványi László támogatottja, az eperjesi bírót tett, de a városban csak botrányos életéről és a polgárok felett zsarnokoskodó ismert Harságyi István került így hatalomra.³⁶

A kamara részéről igen hamar kialakult az a (egyébként osztrák államjogi elveken alapuló) nézet, hogy a városok vezetésének kialakítása csak a biztos és az őt megbízó felettes szervek döntésén alapulhat.³⁷ Erről éppen azok az ügyek tanúskodnak a legjobban, amikor időközben valaki le akar mondani a posztjáról. Ekkor ugyanis (a korábbi állapotokat ismerve példátlanul tekinthető módon) a leköszönni vágyó városi tisztviselő már nem (vagy nem csupán) a városhoz, hanem a kamarához nyújtott be kérvényt, hogy posztját elhagyhassa. Már 1691-ben így tett Bernhard Pammackel modori szenátor és városi kapitány, valamint Joannes Martius polgármester, aki egészségi állapotára hivatkozva akart megszabadulni immáron terheessé váló hivataláról. Pammackel kérvényének hátlapján a Magyar Kancellária egyértelmű álláspontjáról értesülhetünk: a városi tisztviselőket a királyi biztos jelenlétében a városi magisztrátus választása idején lehet hivataluktól elmozdítani.³⁸ A kamara helyeztesse vissza hivatalába a kérvényezőt, védve az uralkodó és a kamara tekintélyét. 1709-ben már egyértelmű helyzettel találkozhatunk. Besztercebánya maga kérte a kamarát, hogy Samuel Ignatius Demoscht aljegyző, vásárbíró helyett megfelelően képzett, a környék nyelveiben, valamint a hazai jogban jártas, vallásos katolikus személy töltsen be a hivatalt.³⁹

A polgárok mintegy „fegyverletételének” tekinthetjük azokat az eseteket, amikor a jelölt közvetlen a kamarához vagy a város felett álló támogatóhoz fordul egy-egy állás elnyeréséért. Az első ilyen eset igen korai. 1675-ben történt, hogy maga Kollonich Lipót a Magyar Kamara elnöke írt támogató levelet

³⁶ HKA HFU RN 280. 1681. fol. 284–286.

³⁷ Az elv német nyelvterületen történő elfogadásáról lásd: GERTEIS, 1986. 73–80.; MOHNHAUPT, 1965.

³⁸ MOL, E 41. 1691. Nr. 136–137.

³⁹ MOL, E 41. 1709. Nr. 272.

Besztercebánya városához, hogy a Pesthy András országbírói ítélőmester mellett kiadványozóként dolgozó Friedrich Weber (az önreprezentációjáról ismert Hans Weber eperjesi bíró fia⁴⁰) nyerhesse el a város jegyzői állását. A nagyhatalmú érsek kérését maga Pesthy is megtoldotta egy levéllel, ami igen hatásos volt: Weber azonnal elnyert ezt a városigazgatás szempontjából stratégiai fontosságú állást.⁴¹ A pozsonyi Kőszegi István még ennél is tovább ment: az uralkodóhoz benyújtott kérvényében a városi ügyész állását kérte a maga számára, mintha ő maga is az uralkodótól közvetlenül függő hivatalnok lenne. Az uralkodó 1687. május 6-án kiadott parancslevelében a városnak erőteljesen ajánlja, hogy Kőszegit válasszák erre a tisztre.⁴² A Nagyszombat városában 1709-ben lezajlott tisztújítás után végrehajtott vizsgálat során derült ki például, hogy Michael Pontel tanácsos már öt évvel ezelőtt kérte a kamarát, hogy városi kapitány lehessen. A Magyar Kamara véleménye alapján a kiküldött kamarai biztos ekkor támogatta is a kérést, és még ebben az évben meg is választották Pontelt.⁴³ A városi alkalmazottak állami függésének másik mozzanatát figyelhetjük meg, amikor a várost megkezdve fordulnak közvetlen a kamarai biztoshoz valamilyen kegyért, sőt mi több: fizetésemelésért. Ez történt Ruszton már igen hamar, 1696-ban, ahol a város iskolamestere, Johann Lindauer ez ügyben kért a kamarai biztostól kihallgatást.⁴⁴

A városok állami kezelésének folyamata során tehát megfigyelhettük azokat az abszolutista kormányzati elemeket, amelyek a felvilágosult abszolutizmus idején a társadalom mélyebb rétegeit is érintette. A kormányzat a 18. században ugyanis a városokon túlmenően már a földesúr saját jogkörébe nyúlva szabályozta a jobbágyság viszonyait és tette lehetővé, hogy akár saját földesurát bepanaszolva egyenesen az uralkodóhoz, valójában a megfelelő közigazgatási szervekhez fordulhasson panaszával. A városok esetében — lévén közvetlenebbül alárendelve az uralkodónak — erre korábban került sor. Tanulmányunkban igyekeztünk azokat az elemeket bemutatni, amelyek elsősorban az új várospolitikai irányzat bevezetésével a város belső koherenciáját bontották meg. Természetesen nem nyújthattunk teljes képet, de reméljük, hogy e városokat gyökeresen érintő politika némely aspektusát érzékeltetni tudtuk.

⁴⁰ Weberre: BUBRYÁK, 1995; BUBRYÁK, 2003.

⁴¹ ŠtABB, pob. BB, MMBB, Spisy Fasc. 116. Nr. 21–22. Nagyszombat, 1675. febr. 21., Protokolly 124. 1675. jan. 1.

⁴² AMBr, Spis. mat. Lad. 36. Nr. 46/b

⁴³ MOL, E 34. pag. 600.

⁴⁴ MOL, E 34. pag. 182.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Források

AMBr	Archív Hlavného Mesta Bratislavy
AMK SCHW.	Archív Mesta Košice, Collectio Schwarzenbachiana
MOL	Magyar Országos Levéltár
E 136	Kincstári szervek, Magyar Kamara Archivuma, Diversae instructiones
E 23	Magyar Kamara regisztratúrája, Litterae Camerae Scepusiensis
E 249	Szepesi Kamara levéltára benigna mandata
E 34	Magyar Kamara regisztratúrája, Protocollum super restaurationibus liberarum regiarum civitatum
E 210	Kincstári szervek, Magyar Kamara Archivuma Miscellaena
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
HKA	Finanz- und Hofkammerarchiv
HFU	Hoffinanz Ungarn
ŠtABB	Štátny Archív v Banskej Bystrici
pob. BB	Pobočka Banská Bystrica
MMBB	Magistrat Mesta Banskej Bystrici
ŠtABr	Štátny Archív v Bratislave
pob. Tr	Pobočka Trnava
MMTr	Magistrat Mesta Trnava
ŠtALe	Štátny Archív v Levoči
MMLe	Magistrat Mesta Levoče

2. Irodalomjegyzék

ARNDT	
1996	ARNDT, JOHANNES: Der grosse Kurfürst ein Herrscher des Absolutismus? Über die Möglichkeiten und Grenzen monokratischer Herrschaft im 17. Jahrhundert. <i>Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa</i> . Szerk. ASCH, RONALD G. VON – DUCHHARDT, HEINZ. Köln-Weimar-Wien, 1996. 249–273. (Münstersche historische Forschungen 9)

ASCH

1996

ASCH, RONALD G. VON – DUCHHARDT, HEINZ: Die Geburt des 'Absolutismus' im 17. Jahrhundert. Epochenwende der europäischen Geschichte oder optische Täuschung. *Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550–1700)*. Szerk. ASCH, RONALD G. VON – DUCHHARDT, HEINZ Köln–Weimar–Wien, 1996. 3–24. (Münsterische historische Forschungen 9.)

BALTZAREK

1974

BALTZAREK, FRANZ: Die Stadtordnung des Ferdinands I. und die städtische Autonomie im 16. Jahrhundert. *Wien an der Schwelle der Neuzeit*. Szerk.: BALTZAREK, FRANZ – CSENDES, PETER – MECENSEFFY, GRETE – PERGER, RICHARD – VOCELKA, KARL – VYSLOUŽIL, Jan. Wien, 1974. 31–43.

BARNAVI

1978

BARNAVI, ELIE: Centralisation ou fédéralisme? Les relations entre Paris et les villes à l'époque de la Ligue (1585–1594). *Revue historique*, 526. (1978) 335–344.

BLASCHKE

1991

BLASCHKE, KARLHEINZ: Dorfgemeinde und Stadtgemeinde in Sachsen zwischen 1300 und 1800. *Landgemeinde und Stadtgemeinde in Mitteleuropa. Ein struktureller Vergleich*. Szerk. BLICKLE, PETER. München, 1991. 119–143. (Historische Zeitschrift Beihefte NF 13.)

BLICKLE

1997

BLICKLE, RENATE: Die Supplikantin und der Landesherr: die ungleichen Bilder der Christina Vond und des Kurfürsten Maximilian I von rechten Sitz um Leben. *Ungleiche Paare: zur Kulturgeschichte menschlicher Beziehungen*. Szerk.: LABOUVIE, EVA. München, 1997. 52–99. (Beck'sche Reihe. 1197.)

1998

Gemeinde und Staat im Alten Europa. Szerk. BLICKLE, PETER München, 1998. (Historische Zeitschrift Beihefte NF 25.)

BÓNIS

1962

BÓNIS GYÖRGY: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után, 1686–1708. Budapest, 1962.

BRADY

1985

BRADY, THOMAS A.: *Turning Swiss. Cities and Empire, 1450–1550*. Cambridge, 1985.

BRUNNER

- 1955 BRUNNER, OTTO: Städtische Selbstregierung und neuzeitlicher Verwaltungsstaat in Österreich, *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*, 6. (1955) 221–249.
- 1963 BRUNNER, OTTO: Souveränitätsproblem und Sozialstruktur in den deutschen Reichsstädten der früheren Neuzeit. *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 50. (1963) 329–360.

BUBRYÁK

- 1995 BUBRYÁK ORSOLYA: Weber János Wappen der königlichen freyen Stadt Epperies című művéről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 99. (1995) 3–4. sz. 335–343.
- 2003 BUBRYÁK ORSOLYA: Egy polgári mecénás a 17. században. Weber János eperjesi főbíró (1612–1684). *Ars Hungarica*, 31. (2003) 2. sz. 225–280.

CHARTIER

- 1981 CHARTIER, ROGER – CHAUSSINAAD-NOGARET, GUY – NEBEUX, HUGUES – LE ROY LADURIE, EMMANUEL: *La ville classifiquée*. (Histoire de la France urbaine. Szerk. DUBY, Georges) Paris, 1981.

CHÉDEVILLE

- 1980 CHÉDEVILLE, ANDRÉ – LE GOFF, JACQUES – ROSSIAUD, JACQUES: *La ville médiévale*. (Histoire de la France urbaine. Szerk. DUBY, Georges) Paris, 1980.

CHEVALIER

- 1982 CHEVALIER, BERNARD: *Les bonnes villes de France du XIVe au XVIe siècles*. Paris, 1982.

CHITTOLINI

- 1988 CHITTOLINI, GIORGIO: Städte und Regionalstaaten in Mittel- und Oberitalien zwischen spätem Mittelalter und früher Neuzeit. *Res publica. Bürgerschaft in Stadt und Staat. (Tagung der Vereinigung für Verfassungsgeschichte in Hofgeismar am 30./31. März 1987)*. Szerk. DILCHER, GERHARD. Berlin, 1988. 179–200. (Der Staat Beih. 8.)
- 1994 CHITTOLINI, GIORGIO: Cities, „City-States, and Regional States in North-Central Italy. *Cities and the Rise of States in Europe, a.d. 1000 to 1800*. Szerk. TILLY, CHARLES – BLOCKMANS, WIM P. San Francisco–Oxford, 1994. 28–43.

COURT

- 1972 COURT, PIETER DE LA: *The True Interest and Political Maxims of the Republic of Holland (1662–1746)*. New York, 1972.

- COWAN
1998 COWAN, ALEXANDER: *Urban Europe, 1500–1700*. London, 1998.
- DEMELIUS
1953 DEMELIUS, HEINRICH: Stadtrichter contra die von Wien. Ein Beitrag zur Wiener Geschichtsverfassung im 16. Jahrhundert. *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der österreichischen Akademie der Wissenschaften*, 1953. 145–161.
- DUCHHARDT
1994 DUCHHARDT, HEINZ: Absolutismus – Abschied von einem Epochenbegriff? *Historische Zeitschrift*, 258. (1994) 113–122.
- ENNEN
1981 ENNEN, EDITH: Mitteleuropäische Städte im 17. und 18. Jahrhundert. *Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert*. Szerk. RAUSCH, WILHELM. Linz/Donau, 1981. 1–20. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5.)
- FELHŐ
1946 FELHŐ IBOLYA: A szabad királyi városok és a magyar kamara a XVII. században. *Levéltári Közlemények*, 24. (1946) 209–267.
- FRIEDRICHS
2000 FRIEDRICHS, CHRISTOPHER R.: *Urban politics in early modern Europe*. London, 2000.
- GECSÉNYI
1993 GECSÉNYI LAJOS: Bécs és Magyarország kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a 16–17. század fordulóján. *Századok*, 127. (1993) 469–484.
- GERTEIS
1986 GERTEIS, KLAUS: *Die deutschen Städte in der frühen Neuzeit. Zur Vorgeschichte der „bürgerlichen Welt“*. Darmstadt, 1986.
- GRÖSSING
1968 GRÖSSING, HELMUTH: *Die Stadtordnung von 1526 und ihre Bedeutung für die Wiener Verfassungsgeschichte*. Hausarbeit am Institut für österreichische Geschichtsforschung. Wien, 1968.
- GUTKAS
1965 GUTKAS, KARL: Stadt- und Herrschaft in Niederösterreich im 16. und 17. Jahrhundert. *Bericht über den 8. österreichischen Historikertag*.

Wien, 1965. 59–76. (Veröffentlichungen des Verbandes österreichischer Geschichtsvereine 16.)

HAGENEDER

- 2004 HAGENEDER, HERTA: Ein Beitrag zur Geschichte der Gegenreformation in Linz. *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz*. Linz, 2004. 355–357.

HART

- 1994 'T HART, MARJOLEIN C.: Intercity Rivalries and the Making of the Dutch State. *Cities and the Rise of States in Europe, a.d. 1000 to 1800*. Szerk.: TILLY, CHARLES – BLOCKMANS, WIM P. San Francisco–Oxford, 1994. 196–217.
- 1996 'T HART, MARJOLEIN: War, finances and the structure of the Dutch State. *Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550–1700)*. Szerk. ASCH, RONALD G. VON – DUCHHARDT, HEINZ. Köln–Weimar–Wien, 1996. 329–349. (Münsterische historische Forschungen 9.)

HEUVEL

- 1991 HEUVEL, CHRISTINE VAN DEN: Städtisch-bürgerliche Freiheit und fürstlicher Absolutismus. Verfassung und Verwaltung der Stadt Osnabrück in der Frühen Neuzeit. *Recht, Verfassung und Verwaltung in der frühneuzeitlichen Stadt*. Szerk.: STOLLEIS, MICHAEL. Köln–Wien, 1991. 159–171.

HINRICHS

- 1996 HINRICHS, ERNST: Abschied vom Absolutismus. Eine Antwort auf Nicholas Henshall. *Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550–1700)*. Szerk. ASCH, RONALD G. VON – DUCHHARDT, HEINZ. Köln–Weimar–Wien, 1996. 353–371. (Münsterische historische Forschungen 9.)

HUBATSCH

- 1983 HUBATSCH, WALTHER: Ziele und Maßnahmen landesherrlicher Politik im Absolutismus gegenüber den Städten aus der Sicht des Verwaltungshistorikers. *Städtewesen und Merkantilismus in Mitteleuropa*. Szerk. PRESS, VOLKER. Köln–Wien, 1983. 30–44.

HÜBL

- 1966 HÜBL, RICHARD: *Die Gegenreformation in St. Pölten*. St. Pölten, 1966.

- KÁLLAY
1966 KÁLLAY ISTVÁN: Szabad királyi városaink gazdálkodása 1740–1780 között. (A bécsi udvari kamarai levéltár iratai alapján). *Századok*, 100. (1966) 27–61., 287–328.
- KAZIMÍR
1980 KAZIMÍR, ŠTEFAN: Obchod Trnavy v 16. storočí. *Trnava okres a mesto*. Szerk. ŠIMONČIČ, JOZEF. Bratislava, 1980. 217–266.
- KOVÁCS
1940 KOVÁCS LAJOS: A kamarai adminisztráció és a budai polgárok 1694. évi viszála. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 8. (1940) 28–48.
- MIHALIK
2010 MIHALIK BÉLA VILMOS: A Szepesi Kamara szerepe az 1670–1674 közötti felső-magyarországi rekatolizációban. *Fons*, 17. (2010) 255–320.
- MOHNHAUPT
1965 MOHNHAUPT, HEINZ: *Die Göttinger Ratsverfassung vom 16. zum 19. Jahrhundert*. Göttingen, 1965. (Studien zur Geschichte der Stadt Göttingen 5.)
- MOUSNIER
1974 MOUSNIER, ROLAND: *Les institutions de la France sous la monarchie absolue*. Paris, 1974.
- NAGY
1956 NAGY ISTVÁN: Buda adóterhei a töröktől való visszafoglalástól a Rákóczi-szabadságharcig. *Tanulmányok Budapest múltjából*, Budapest, 1956. (11.) 33–76.
1957 NAGY ISTVÁN: Buda város gazdálkodása és adósságai a XVIII. század első felében. *Tanulmányok Budapest múltjából*, Budapest, 1957. (12.) 51–131.
- NASH
1973 NASH, GARY B.: The Transformation of Urban Politics, 1700–1765. *The Journal of American History*, 40. (1973) 605–632.
- NÉMETH
2003 H. NÉMETH ISTVÁN: A szabad királyi városok igazgatásának abszolutista vonásaihoz. A felső-magyarországi városok 1681. évi tisztújításai. *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*. Szerk.: MAYER LÁSZLÓ – TILCSIK GYÖRGY. Szombathely, 2003. 229–254.

- 2004 H. NÉMETH ISTVÁN: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség. 1–2. köt.* Budapest, 2004.
- 2007 H. NÉMETH ISTVÁN: Az állam szolgálja vagy a város képviselői? A központosuló várospolitikai hatásai a soproni politikai elit ártrendezésében. *Soproni Szemle*, 61. (2007) 125–141.
- 2008A H. NÉMETH ISTVÁN: Die finanziellen Auswirkungen der osmanischen Expansion auf die Städteentwicklung in Ungarn. Die Steuerlasten der ungarischen königlichen Freistädte im 16. und 17. Jahrhundert. *La fiscalità nell'economia europea secc. XIII–XVIII – Fiscal Systems in the European Economy from the 13th to the 18th Century*. Szerk.: CAVACIOCCHI, SIMONETTA. Firenze, 2008. 771–780.
- 2008B H. NÉMETH ISTVÁN: Vplyv osmanskej vojny na vývoj miest v Uhorsku a daňové zaťaženie slobodných kráľovských miest v Uhorsku v 16. a 17. storočí. *Historický Časopis*, 56. (2008) 29–42.
- 2008C H. NÉMETH ISTVÁN: A bécsi udvar várospolitikájának főbb jellemzői az osztrák tartományokban. *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk. KRÁSZ LILLA – OBORNI TERÉZ. Budapest, 2008. 79–92.
- NUBOLA
- 2002 *Suppliche e gravamina. Politica, amministrazione, giustizia negli Stati italiani e nel Sacro Romano Impero (secc. XIV–XVIII)*. Szerk. NUBOLA, CECILIA – WÜGLER, ANDREAS. Bologna, 2002.
- 2004 *Forme della comunicazione politica in Europa nei secoli XV–XVIII. Suppliche, gravamina, lettere*. Szerk. NUBOLA, CECILIA – WÜGLER, ANDREAS. Bologna–Berlin, 2004.
- 2005 *Bittschriften und Gravamina. Politik, Verwaltung und Justiz in Europa (14.–18. Jahrhundert)*. Szerk. NUBOLA, CECILIA – WÜGLER, ANDREAS. Berlin, 2005. (Schriften des Italienisch-Deutschen Historischen Instituts in Trient 19.)
- 2006 *Operare la resistenza: suppliche, gravamina e rivolte in Europa (secoli XV–XVIII) / Praxis des Widerstandes: Suppliken, Gravamina und Revolten in Europa (1400–1800)*. Szerk. NUBOLA, CECILIA – WÜGLER, ANDREAS. Bologna/Berlin, 2006.
- OREST
- 1973 OREST, RANUM: *Les parisiens au XVIIe siècle*. Paris, 1973.
- PAULINYI
- 1963 PAULINYI OSZKÁR: A Magyar Kamara városi bizottsága, 1733–1772. *Levéltári közlemények*, 34. (1963) 33–46.

POHL

1999

POHL, HANS: Economic Powers and Political Powers in Early Modern Europe: Theory and History. *Poteri economici e poteri politici secc. XIII–XVIII. Atti della „Trentesima Settimana di Studi” 27 aprile-1 maggio 1998.* Szerk. CAVACIOCCHI, SIMONETTA. Firenze, 1999. 55–78. (Istituto Internazionale di Storia Economica „F. Datini” Prato, Serie II – Atti delle „Settimane di Studi” e altri Convegni 30.)

SCHENNACH

2003

SCHENNACH, MARTIN PAUL: Supplikationen. *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch.* Szerk. PAUSER, JOSEF – SCHEUTZ, MARTIN – WINKELBAUER, THOMAS. Wien–München, 2003. 572–584. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 44.)

SCHEUTZ

2006A

SCHEUTZ, MARTIN: Compromise and shake hands. The town council, authority and urban stability in eighteenth-century Austrian small towns. *Urban History*, 34. (2006) 1. sz. 51–63.

2006B

SCHEUTZ, MARTIN: Kammergut und/oder eigener Stand? Landesfürstliche Städte/Märkte und der „Zugriff“ der Gegenreformation. *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie.* Szerk. LEEB, RUDOLF – PILS, SUSANNE C. – WINKELBAUER, THOMAS. Wien, 2006. 309–337. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 47)

SCHLÖGL

2004

Interaktion und Herrschaft. Die Politik der frühneuzeitlichen Stadt. Szerk. SCHLÖGL, RUDOLF. Konstanz, 2004.

SCHÖNFELLNER

1985

SCHÖNFELLNER, FRANZ: *Krems zwischen Reformation und Gegenreformation.* Wien, 1985. (Forschungen zur Landeskunde von Niederösterreich 24.)

SCHUNKA

2006

SCHUNKA, ALEXANDER: Immigrants Petition Letters in Early Modern Saxony. *Letters across Borders. The Epistolary Practices of International Migrants.* Szerk. ELIOT, BRUCE S. – GERBERT, DAVID A. – SINKE, SUZANNE M. New York, 2006. 271–290.

- SLACK
1978 SLACK, P. A.: The Central Government and the Towns in England, 1500–1700. *Le pouvoir central et les villes en Europe du XVe siècle aux débuts de la révolution industrielle*. Szerk. RIIS, THOMAS — STRØMSTAD, POUL. Copenhagen, 1978. 61–76. (Byhistoriske Skrifter 1.)
- SZAKÁLY
1971 SZAKÁLY FERENC: Zur Kontinuitätsfrage der Wirtschaftsstruktur in den ungarischen Marktflecken unter der Türkenherrschaft. *Die wirtschaftliche Auswirkungen der Türkenkriege*. Szerk. PICKL, OTTHMAR. Graz, 1971. 235–272. (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1.)
- TICHELMANN
2001 TICHELMANN, BETTINA: *Das Bürgermeisteramt in den österreichischen Ländern seit dem hohen Mittelalter*. Diplomarbeit. Wien, 2001.
- TILLY
1994 TILLY, CHARLES: Entanglements of European Cities and States. *Cities and the Rise of States in Europe, a.d. 1000 to 1800*. Szerk. TILLY, CHARLES – BLOCKMANS, WIM P. San Francisco–Oxford, 1994. 1–27.
- TIRNITZ
1971 TIRNITZ JÓZSEF: Sopron szabad királyi város külső tanácsa 1526–1711. *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Szerk. BÓNIS GYÖRGY – DEGRÉ ALAJOS. Budapest, 1971. 53–79.
- TÓTH
1961 TÓTH ANDRÁS: Pest közterhei és városgazdálkodása a visszafoglalástól a Rákóczi-szabadságharcig. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 14. (1961) 213–240.
- TROLL
1965 TROLL ASTRID: *Ein Beitrag zur Geschichte der landesfürstlichen Stadt Brück an der Leitha (von 1618 bis zum Beginn des 18. Jahrhunderts)*. Phil. Diss. Wien, 1965.
- VIERHAUS
1988 VIERHAUS, RUDOLF: Wesen und Stil absolutistischer Herrschaft. *Niederösterreichisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, 60. (1988) 1–13.
1990 VIERHAUS, RUDOLF: *Staaten und Stände. Vom Westfälischen Frieden bis zum Hubertusbürger Frieden 1648 bis 1763*. Frankfurt/Main, 1990. 15–38.

VOLTELINI

1929–1930 VOLTELINI, HANS: Die Wiener Stadt- und Stadtgerichtsordnung Ferdinands I. von 1526. *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Stadt Wien*, 9–10. (1929–30) 105–121.

VOOS

2001 *Petitions in Social History*. Szerk. VOOS, HEERMA VAN L. Cambridge, 2001.

WÜRLER

2005 WÜRLER, ANDREAS: Bitten und Begehren. Suppliken und Gravamina in der deutschsprachigen Frühneuzeitforschung. *Bittschriften und Gravamina. Politik, Verwaltung und Justiz in Europa (14–18. Jahrhundert)*. Szerk. NUBOLA, CECILIA – WÜRLER, ANDREAS. Berlin, 2005. 16–52. (Schriften des Italienisch-Deutschen Historischen Instituts in Trient. Bd. 19.)

TARTALOM

Közlemények

KÖRMENDI TAMÁS: <i>A Hontpázmány nemzetség címerváltozatai a középkorban</i>	3
SZIRTES ZSÓFIA: <i>Andreas Gunesch: Fides Saxonum in Transylvania (1697). Történeti apológia az erdélyi Habsburg-uralom kezdetéből</i>	78
H. NÉMETH ISTVÁN: <i>A bezárkózó polgároktól a feljelentőig. Állami várospolitikai – széthulló rendi város?</i>	124
BALATON PETRA: <i>Szterényi József erdélyi pályafutása</i>	146
KOVÁCS ELEONÓRA: <i>A Magyarországi Evangélikus Egyház gyűjteményekben őrzött levéltári anyagai és az evangélikus gyűjteményügy néhány aktuális kérdése</i>	171

Irodalom

<i>Segédletek az Osztrák Állami Levéltár (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv) magyar vonatkozású irataihoz. (CD-ROM) (Ismerteti: PÁLFFY GÉZA)</i>	187
<i>Brodarics-emlékkönyv. Egy különleges pártváltás a mohácsi csata után. Írták, a kötet dokumentumait válogatták és az irodalomjegyzéket összeállították KASZA PÉTER – PÁLFFY GÉZA. (Ismerteti: H. NÉMETH ISTVÁN)</i>	198
<i>PÁLFFY GÉZA: A haditérképészet kezdetei a Habsburg monarchiában. Az Angelini várépítész-család rendszeres térképészeti tevékenysége a horvát-szlavón és a magyarországi határvidéken az 1560–1570-es években. Die Anfänge der Militärkartographie in der Habsburgmonarchie. Die Regelmässige Kartographische Tätigkeit der Burgmeisterfamilie Angielini an den kroatisch-slavonischen und den ungarischen Grenzen in den Jahren 1560–1570 (Ismerteti: KLINGHAMMER ISTVÁN)</i>	200

Díjazottak	204

Beszámoló

Beszámoló a Magyar Országos Levéltár 2010. évi tevékenységéről	205

In memoriam

G. Vass István (1942–2011)	251

CONTENTS

Articles

- TAMÁS KÖRMENDI: *The variations of the coat of arms the Hontpázmány kindred in the middle ages* 3
- ZSÓFIA SZIRTES: *Andreas Gunesch: Fides Saxonum in Transylvania (1697). A Historical Apology from the Beginning of the Habsburg Rule in Transylvania* 78
- ISTVÁN H. NÉMETH: *From Introverted Citizens to Denunciators. State Urban Policy – Disintegrating Royal Towns?* 124
- PETRA BALATON: *The Transilvanian carreer of József Sztterényi* 146
- ELEONÓRA KOVÁCS: *Some Actual Questions of the Archival Material Preserved at the Lutheran Church Congregations in Hungary and the Lutheran Collection Matters* 171

Book reviews

- Segédletek az Osztrák Állami Levéltár (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv) magyar vonatkozású irataihoz. (CD-ROM)* (Reviewer: PÁLFFY GÉZA) 187
- Brodarics- emlékkönyv. Egy különleges pártváltás a mohácsi csata után. Írták, a kötet dokumentumait válogatták és az irodalomjegyzéket összeállították KASZA PÉTER – PÁLFFY GÉZA. (Reviewer: H. NÉMETH ISTVÁN)* 198
- PÁLFFY GÉZA: *A haditérképészet kezdetei a Habsburg Monarchiában. Az Angelini várépítész-família rendszeres térképészeti tevékenysége a horvát-szlavón és a magyarországi határvidéken az 1560–1570-es években. Die Anfänge der Militärkartographie in der Habsburgmonarchie. Die Regelmässige Kartographische Tätigkeit der Burgmeisterfamilie Angielini an den kroatisch-slawnischen und den ungarischen Grenzen in den Jahren 1560–1570* (Reviewer: KLINGHAMMER ISTVÁN) 200

Awards 204

Reports

- The activity of the National Archives of Hungary in 2010* 205

In memoriam

- G. Vass István (1942–2011) 251